

TÜRK HALK FELSEFESİNDE GÖÇ OLGUSU

Özkul ÇOBANOĞLU*

Özet

Bir kültürün bütün unsurlarında yerini alan halk felsefesi, gündelik yaşamı oluşturan ve devam ettiren en büyük güçtür. Çalışmanın amacı, Türk halk felsefesinde “göç olgusu” üzerinde tespitlerde bulunmaktır. Doğum, düğün, ölüm gibi geçiş törenleri, devlete yönelen toplumsal yapı ve sanal akrabalıklar, göç olgusuna bağlı oluşumlardır.

IMMIGRATION CASE IN PHILOSOPHY OF TURKISH FOLK

Abstract

Folk philosophy that replaces in all the elements of a culture is the major force that everyday life creates and sustains. The purpose of the study, is to determine on "the phenomenon of migration" of Türkisf folk philosophy. rites of passage such as births, weddings, death, the social structure turning to state and virtual consanguinity are formations depending on the phenomenon of migration.

Bir kültürün neredeyse bütün unsurlarını içten bir bakış açısıyla kavrayarak birbiriyle anlamlı bir ilişkiler ve açıklamalar evrenine dönüştüren temel sosyo-kültürel ferman (socio-cultural charter) dizgesi olarak halk felsefesi (folk philosophy) esasen gündelik yaşamı oluşturan ve devam ettiren en büyük güçtür. Halk felsefesiyle eşanlamlı olarak da kullanılan “dünya görüşü” (worldview) evrenin işleyişi üzerine özümsemiş düşünsel bir kanaat olarak tanımlanabilir. Ancak halk kültürünü oluşturan her bir unsur bir şekilde bu temel kabuller dizgesine ilişkilenebilir ve onunla sistematik bir bütünlüğe kavuşmak ihtiyacı içindedir. Buna bağlı olarak halk kültüründegündelik yaşamda meydana gelen değişme ve dönüşmeler mevcut yapıyla birden bire bir kopma suretinde ortaya çıkmaz tam tersine mevcut yapıyla uyuşacak bir esneklikle kendini yenileyip güncelleyerek sürekliliği ve ihtiyaç duyulan değişiklik ve yenilenmeyi sağlar. Bu bağlamda, Türk halk felsefesinde “göç olgusu” üzerinde tespitlerde bulunmak çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi Türk kültürünün neşvesi nema bulduğu veya ortaya çıkarak şekillendiğinin kabul edildiği coğrafyalardan birisi Güney Sibiryaya ormanlarıyla Altay dağları arasındadır. Toplayıcılık, avcılık, balıkçılık, ilkel bahçe tarımı gibi hayat tarzlarını takiben ortaya çıkan hayvancılık-çobanlık herşeyden önce demografik yapıyı değiştirmiştir. Hayvancılık-çobanlık bölgede yapılan arkeolojik kazılara göre daha önce 15-20 kişilik kandaş toplulukları, 350-400 kişilik topluluklara dönüştürmüştür. Bu artan sayı ve özellikle de sayıları yüzlere hatta binlere baliğ olan hayvanlar konar-göçerliği tetikleyip ortaya çıkaran etmenlerin başında (Çobanoğlu 2001) gelir. Nitekim ren geyiğinden sonra atı da evcilleştiren bu atlı-çobanların ormandan bozkıra çıkışları büyük ölçüde gittikçe artan bu nüfus kesafetine ve bozkırın konar-göçerliğe elverişliliğine bağlı olmalıdır.

Hayvanlarını, buldukları coğrafyanın imkânlarına göre yılın 5 veya 6 ayını “kışlak”ta “ağıl”da¹ besleyen yılın geri kalan zamanında ise, Mart ayının ortalarından itibaren “yılbaşını” müteakiben sahip oldukları yaylalara göç ederek hayvanlarını otlatıp yayarak yaşamak göçerevli

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, ozkul@hacettepe.edu.tr

¹ Nitekim “ağıl”ın dilimizde hem hayvan barınağı hem de “köy” anlamına “avul” ve benzeri söyleyişlerle gelmesinin temel nedeni bu yapılanıştır.

ÇOBANOĞLU, Türk Halk Felsefesinde Göç... AKAD, 1 [2], 61-63

Türklerin bozkırlarda binlerce yıllık yaşam pratiği (Ögel 1971) olmuştur. Bu hayat tarzının en büyük ritüeli söz konusu göçtür. Hayat herşeyiyle bu göç olgusu etrafında şekillenmiştir. Dahası hayatın içindeki bütün temel unsurlar hatta evlilik vb geçiş törenleri bile göç olgusuna bağlı olarak şekillenmiştir. Yeme-içme gibi gündelik hayatın ve insan hayatının en temel ihtiyaçları bile kışlada altı ay et ve yaylada 6 ay süt mamülleri tüketmek şeklinde yine göç olgusu bağlı bir yapılanışla karşımıza çıkmaktadır. Yaylak ve kışlak olarak iki parçaya bölünen bir yıl insanların hayvanlarının peşinde bu iki mekân arasında kendine has bir sistematiğe uygun olarak göçmeleri esası üzerine kurulmuştur. Yaylada yaz aylarında beslenen hayvanlar güz mevsiminin başında kışlaya dönme safhasında kışın tüketilecek et ihtiyacını karşılamak üzere hayvanların yaş ve verimleri göz önünde bulundurularak “etlik” adı verilen yerlerde kesilirler ve bu “et bayramını” müteakiben de tüketilecekleri zamana kadar saklanmalarını sağlayacak teknolojiye uygun bir biçimde sucuk, kavurma, kurutma veya tütsüleme gibi yollarla işlenip depolanırlardı.² Kışlak göçerevlilerin en önemli sosyalleşme ve kültürleşme zamanlarıdır. Bu nedenle de sosyal hayatta en önemli kurumlardan birisi olan “dünürlük” veya “hısımlık” sağlayacak eylem olan “düğün”lerin zamanıdır. Bozkırlı konar-göçerler “düğün”le evlenen aile kurmayı 50 yıllık bir etkinlik, buna bağlı olarak boylar ve soylar arasında kurulan “hısımlık” veya “dünürlüğü” bin yıllık bir etkinlik olarak düşünüp değerlendirirlerdi ve buna uygun olarak da değer verirlerdi. Bu yolla bozkırda bir boyun ve soyun güç ve etkinlik alanını arttırdığı, en büyük zenginliğin “insan zenginliği” olarak değerlendirildiği düşünülürse konunun önemi daha da iyi anlaşılır. Özellikle, yerleşik toplulukların aksine yapısal ve işlevsel olarak “köleci” olamayan göçerevli topluluklarda hısımlık veya dünürlük yoluyla oluşturulan sanal akrabalıklar son derece önemlidir.

Bu nedenle de, kızın ailesine “kalın” adı altında aynı olarak yapılan ödemeler ve onun “çeyiz” olarak getirdikleri, “tore, törüğü, dürüğü, dürü” adı altında karşılıklı hediyeler bozkırlı konar-göçer Türklerin evlilik törenlerinin olmazsa olmaz töreleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söze bağlı bu ahitleşmelerin çoğu zaman söz bile gerektirmeyecek bir halde “simgesel” hale dönüşmesini sağlayan bu semboller bütünü ve yükledikleri anlamların tamamı kulture özel hiyerarşik bir karakteri haizdir. Bu yönüyle de soylar ve boylar arasındaki evlenme vasıtasıyla kurulan sanal akrabalık veya hısımlık kuruluşundan itibaren “hediyeler”lerle, “dürü”lerle, “dünürleşme” toplumsal ve sosyal hiyerarşi esasları üzerine kurulmakta ve yüzyıllara uzanan işleyişi de yine bu esaslar üzerinde işlemektedir.

Aynı şekilde geçiş törenlerinden bir başkası olan “ölüm” ve sonrası da göç olgusuyla ilişkili olarak karşımıza çıkar. Özellikle yaylalarda geçen yaz aylarında ölenlerin çoğunlukla göç yolları üzerinde gömüldüğü görülmektedir. Göç yolları üzerindeki bu gömülmeler atalar kültüne bağlı olan “yatır”laşıp kutsal bir “ziyaret” mekânına dönüşmeyi (Çobanoğlu 2007) de getirmektedir. Bu aynı zamanda uçsuz bucaksız bozkırların manevi sahiplerine dönüşen “yatır”ları vasıtasıyla tanıdık, bildik, aşına “sıla”ya dönüşerek “vatan”laşmayı da içeren bir yapılanışı mündemiçtir. Mezar biçimlerinde de “yanıltma” denilen mezarın yanına açılan oyuk başta olmak üzere bozkırın konar-göçerlerinin göç olgusuna bağlı hayat tarzlarının izleri görülebilir. Nitekim daha eski zamanların “kurgan” adı verilen mezarları yahut bilinmeyen bir yere gömülerek saklanması gibi uygulamalar da yine göçerevli hayat tarzıyla ilişkilidir. Hiç şüphesiz “yatır”lar ve civarlarındaki ağaç veya “koru” adı verilen ağaçlıkların kutsal bir mekâna dönüşerek korunmaları da yine bu sistematiğin bir parçası olmalıdır.

² Nitekim Ankara'nın “Etlik” semtinin adı da geçmişte bu uygulamanın yapıldığı yer olmasından gelmektedir.

ÇOBANOĞLU, Türk Halk Felsefesinde Göç... AKAD, 1 [2], 61-63

Geçiş törenlerinin bir diğeri olan “doğum”da da yine göç olgusunun izleri vardır. Meselâ, çocukların göçerevli hayat tarzına daha kolay intibaklarını ve var olmalarını sağlayan “kundak” ve “kundaklama” biçimi ve bunun yapı bakımından işlevselliği ilk anda akla gelenler arasındadır. Beşik biçimi, tema bakımından ninniler, oyun ve oyuncaklarıyla göç olgusu hayata hazırlanışı da doğal olarak kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir.

Uçsuz bucaksız bozkırda yaylak ve kışlak esasına bağlı bir hayat tarzı ancak “barış”ın tesisiyle mümkündür. Bozkırda barışın tesisin tek yolu devlet kurmadır. Bu nedenle bozkırda devlet bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmakta ve yaylak ve kışlakların, bireysel ve toplumsal varlıkların korunması amaçlı bir askeri hazırlık ve yapılanma olmazsa olmaz bir ihtiyaç konumundadır. Türklerin ordu-millet olmaları başta olmak üzere devlet kurmadaki hünerleri ve teşkilatlama becerilerinin (Kafesoğlu 1989) de altında kanaatimizce yine göç olgusuna bağlı olarak şekillenen halk felsefesi ve dünya görüşü yer almaktadır.

Bozkırda “yaylak” ve “kışlak” sistematığı içinde yaşayabilmeyi mümkün kılan en önemli araç ve gereçlerin başında 20 dakikada kurulup sökülebilen ve bir binite yüklenecek taşınabilen “yurt” adı verilen barınaklar gelmektedir. Eşik ve tör (başköşe) yapılanışından (Çobanoğlu 2007), “yükçük”, ocak başta olmak üzere Türklerin yerleşik hayata geçmesinden sonra oluşturulan geleneksel Türk evinin de, göç olgusu etrafında meydana gelen yapılanışın daha sonraki zamanlarda da devam eden kültürel sürekliliklerin başında gelmektedir. Nitekim bu tür kültürel süreklilikler arasında çelik kontrüksüyonlarla meydana getirilen “plaza”larda bile hayatında bir binitin “yükleniş”ni “yük”lerini görmemiş insanların evlerinde hâlâ “yükçük”lerin varlığı çok çarpıcıdır.

Sonuç olarak, Türk halk felsefesinin ve dünya görüşünün oluşup şekillenmesinde bozkıra çıkışla birlikte binlerce yıl en temel ritual mahiyetindeki “göç olgusu”nun temel kavramsallaştırmayı oluşturduğu açık olarak görülebilir. Başta doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş törenleri, zorunlu olarak devlete yönelen toplumsal yapı, sanal akrabalıkları reel akrabalıklardan da öne alabilen yapılanışlar, göç olgusuna bağlı yapılanışlar olarak açıklanabilir.

Kaynakça

Çobanoğlu, Özkul (2001). “Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyat Tarihi*, C. I, Ankara: AKM Yayınları, s. 1-120.

Çobanoğlu, Özkul (2004). “Türk Halk Kültüründe ‘Tör/Başköşe’ Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği”, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, S. 7, s. 33-44.

Çobanoğlu, Özkul (2007). “Türk Halk Felsefesinin Oluşumu Bağlamında Göçerevli Türk Hayat Tarzı”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 290-298.

Kafesoğlu, İbrahim (1989). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.